

УДК 343.98:159.98

Морозова Тетяна Романівна,

доктор психологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник лабораторії психологічних
досліджень Київського науково-дослідного інституту судових
експертиз Міністерства юстиції України,
м. Київ, Україна

**ВПЛИВ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ ПОЛІГРАФОЛОГІВ НА
ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ
ЕКСПЕРТИЗ
ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА**

В Україні проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа доволі чітко нормативно та законодавчо регламентоване. Є об'єктивні підстави стверджувати, що за рівнем розробленості цього напрямку ми разом із США та Японією входимо до числа світових країн-лідерів, а у Європі посідаємо першість.

Проведення судових психологічних експертиз із використанням поліграфа, як і будь-яких інших, регламентується: Законом України «Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз і Науково-методичними рекомендаціями (наказ Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5). Окрім того, у нас є державні стандарти, які диктують вимоги до технічної складової такого роду експертиз (ДСТУ 8692:2016 «Поліграф. Технічні умови»), правил і порядку їхнього проведення (ДСТУ 9266:2023 «Судова психологічна експертиза. Використання поліграфа. Загальні вимоги»). При виконанні таких експертиз експерти також керуються Методикою проведення судових психологічних експертиз з використанням комп'ютерного поліграфа, що включена до реєстру Міністерства юстиції України за

реєстраційним кодом 14.1.84, і Методичними рекомендаціями щодо застосування комп'ютерного поліграфа при окремих видах судових психологічних досліджень.

Правильним є те, що дотримання при проведенні судових психологічних експертиз існуючих вимог гарантує отримання на виході об'єктивних науково обґрунтованих доказових висновків чи, щонайменше, дозволяє легко встановити ознаки написання навмисного завідомо неправдивого висновку. Однак не менш правильним є й те, що сам факт наявності чинного закону чи нормативного документа не гарантує якості проведення конкретної судової експертизи, адже в основі будь-якої справи є індивідуальний рівень професіоналізму виконавця. Стосовно судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа цей фактор має особливе значення, адже дана експертиза відносно нова, їй лише 11 років, і керівники підрозділів, у чиєму підпорядкуванні є експерти-поліграфологи, частіше самі не володіють знаннями у напрямі поліграфології та не можуть при виникненні такої потреби надати фахову методичну допомогу своєму підлеглому експерту.

Виходячи із зазначеного вище, на викладачів, які готують майбутніх судових експертів-поліграфологів, покладається не лише відповідальність за рівень початкової підготовки їхніх випускників, а й, нерідко, подальше науково-методичне супроводження їхньої експертної діяльності, принаймні у перші роки самостійної експертної роботи. Однак чи всі школи підготовки поліграфологів готові до цього? Швидше ні, ніж так.

По-перше, аби забезпечити науково-методичне супроводження експерта, потрібно, щонайменше, спочатку якісно підготувати його як поліграфолога на початкових курсах, адже вади первинної підготовки дуже швидко проявляються в експертній практиці, а перевчити складніше, ніж навчити.

По-друге, викладачі курсів підготовки поліграфологів, на яких навчаються майбутні виконавці судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа, повинні

мати особистий самотійний успішний досвід проведення такої роботи. Не-експерт апріорі не може якісно підготувати та супроводжувати майбутнього експерта, адже спочатку він повинен вміти сформулювати у слухачів курсів експертне мислення, а потім бути здатним надавати вичерпні консультації у відповідь на знеособлені запити своїх учнів.

По-третє, важлива і морально-етична складова навчальної програми курсів, що аж ніяк не може обмежуватися вступною лекцією про етику поліграфолога — мораль у нашій професії є наріжним каменем, без моралі у ній все втрачає сенс.

По-четверте, проповідування бізнес-складової як провідної у професії поліграфолога, визначення її позиції як стрижневої, можливо, і сприяє залученню на приватні курси поліграфологів людей, яким все одно на чому заробляти. Однак такий підхід однозначно неприйнятний для майбутніх судових експертів хоча б тому, що рівні зарплат у державних судово-експертних установах не здатні вгамувати фінансові апетити тих, хто прийшов у професію, керуючись виключно меркантильними інтересами.

Загалом, усі вади, усі недоліки, які спостерігаються у приватній українській поліграфології, що переживає зараз етап моди та бурхливого розвитку, могли б перекочувати в експертну поліграфологію, якби у ній завчасно не було виставлено науково-методичних, нормативних бар'єрів у вигляді ДСТУ, Методики проведення судових психологічних експертиз з використанням комп'ютерного поліграфа та Методичних рекомендацій щодо застосування комп'ютерного поліграфа при окремих видах судових психологічних досліджень. Нам вдалося не дати знищити експертну поліграфологію у зародку, однак чи вдасться протистояти тиску комерсантів від поліграфології, які нерідко діють через можновладців? Якщо ні, то в Україні є всі шанси повторити історію американської поліграфології, у якій процеси, подібні до наших, відбувалися 40 років тому і які, зрештою, призвели до прийняття у США обмежувального закону. В основі цих негативних процесів — неякісне навчання поліграфологів.

Назвемо маркери та наслідки незадовільного навчання поліграфологів, які з високим ступенем ймовірності можуть почати проявлятися у судових експертизах:

1) заочне, дистанційне навчання поліграфологів, проти якого одноголосно виступили розробники стандарту професії «Поліграфолог»: представники МО України, ОГПУ, СБУ, УДО, НПУ, ДПСУ, НГУ, БЕБ, НА СБУ, НАВС, профспілки працівників ЗСУ та двох громадських організацій поліграфологів — «Всеукраїнської асоціації поліграфологів» і «Колегії поліграфологів України».

Звертає на себе увагу, що навіть одноголосне рішення представників правоохоронних органів і спецслужб у період повномасштабної війни про те, що поліграфолог повинен навчатися безперервно виключно в аудиторії, не стало перешкодою для тих, хто вирішив заробити: вони і далі продовжують цинічно рекламувати та продавати «дистанційні» курси поліграфологів;

2) поява цілого пласту поліграфологів, які сприймають поліграф не як реєстратор фізіологічних реакцій, що виникають у відповідь на психологічний стимул, а як детектор брехні.

Часто пояснення, що потрібно навчитися аналізувати фабулу, писати тести, аналізувати поліграми, відштовхує від навчання на поліграфолога тих, хто просто шукав нову професію, у якій можна швидко заробити. А от ідея, що за них усе зробить поліграф, аби лиш він був недешевим — такій категорії людей зрозуміла та співзвучна. Цим і користуються недобросовісні продавці поліграфів;

3) зведення природи походження фізіологічної реакції під час проведення поліграфологічного дослідження виключно до теорії когнітивного дисонансу.

Досить легко та просто пояснити слухачу, що коли респондент каже неправду, то у нього за допомогою поліграфа фіксується реакція. Звісно, що це не так, але це примітивне пояснення не лише легко зрозуміле для слухачів, які не

переймаються читанням і аналізом професійної літератури, але їй не вимагає від викладачів курсів ґрунтовних знань із фізіології вищої нервової діяльності;

4) використання неофіційних методик, що не апробовані та не розкриті у доступних наукових публікаціях.

Неможливо перевірити відповідність використаної методики вимогам, ефективність яких насправді ніхто ніде не описував та не доводив у публічних обговореннях, не апробовував. Як наслідок, прихильники неофіційних методик мають безмежні можливості щодо фальсифікації результатів у той час, коли пильність замовника дослідження приспана реченням у висновку на кшталт: «У ході дослідження була використана методика...»;

5) порушення базової науково-методичної вимоги — при поєднанні у дослідженні різних методик не порушувати правила проведення кожної із них.

Виявити це можна лише у ході рецензування матеріалів дослідження — тестів, поліграм, відеозапису. Однак часто матеріали таких досліджень за дивним збігом обставин просто «зникають» внаслідок «системного збою», «поламки комп'ютера» тощо до того, як надходить подібний запит від незадоволеної результатом сторони;

6) легковажний підхід до проведення поліграфологічних досліджень стосовно неповнолітніх, жертв сексуального насильства.

Маємо вже моторошні випадки, коли особа, яка щойно закінчила курси поліграфологів, взялася тестувати 15-річну підлітку з метою перевірки правдивості її заяви щодо гвалтування вітчимом у віці 13 років. Новоспечений поліграфолог не лише не проявив потрібної обачності та обережності, взявшись за це тестування, а й не порекомендував протестувати насамперед потенційного гвалтівника, аби не травмувати дитину. Навпаки, він ставив питання у тестах на кшталт чи хотіла обстежувана сама займатися сексом із вітчимом...

7) проведення дослідження за відсутності у респондента реактивності за фазичною складовою шкірної реакції; при систематичному значному зміщенні кривої фазичної складової шкірної реакції відносно ізолінії; при надмірно тривалому часі повернення кривої фазичної складової шкірної реакції до ізолінії; за відсутності зв'язку сплесків на кривій фазичної складової шкірної реакції зі стимулами, що пред'являє поліграфолог.

Як наслідок, робиться висновок про «правдивість», «непричетність» тоді, коли обґрунтованим було б робити висновок, щонайменше, про те, що одержані поліграми не підлягають експертній оцінці, не пред'являти тести за межами стимульного блоку чи зупинити тестування на етапі втрати інформативності показників.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна дійти таких висновків:

1. Існування в Україні нормативного та законодавчого забезпечення не дозволило дискредитувати проведення судових психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа на етапі становлення.

2. Основним проблемним напрямом на сьогодні викристалізувався той, що пов'язаний із примітивізацією, спрощенням поліграфології, зниженням якості професійної підготовки та методичного супроводження поліграфологів.